

Uppsala - Industristaden

Berättelser ur Uppsalas innehållsrika industrihistoria

Upplandsmuseet på fotot ovan är en naturlig och vacker blickpunkt i Uppsalas centrum. Det ligger där ärkebiskop Magnus Bosson grundade en mjölkvarn år 1286. Denna kom att kallas Akademikvarnen. Driften fortsatte ända fram till år 1946. Då hade sedan länge Uppsala utvecklats till en av Sveriges mer betydande industristäder. Idag däremot utgör de industrianställda bara en mycket liten del av Uppsalas yrkesverksamma. Men många industrigrenar har varit företrädade i vår stad.

Fortfarande finns minnen av den uppsaliensiska industriepoken kvar. Uppsala Industriminnesförening verkar för att dessa minnen inte ska falla i glömska. I den här skriften återger vi delar av dokumentationer av Uppsalas rika industriella kulturarv och visar glimtar ur föreningens arbete.

<i>Roland Agius:</i>	<i>"Brännvin gav grundkapitalet"</i>	<i>s 2-4</i>
<i>Nina Lundin:</i>	<i>"Pettersson & Barr är äldst"</i>	<i>s 5-6</i>
	<i>"Rolf Alenståhl har minnen..."</i>	<i>s 7</i>
<i>Lennart Göransson:</i>	<i>"Disponenten tyckte inte om..."</i>	<i>s 8-9</i>
	<i>Sju års berättande ...</i>	<i>s 10-11</i>
	<i>"Sko-Lasses - största industrin..."</i>	<i>s 12-19</i>
	<i>och andra berättelser</i>	

2 Brännvin gav grundkapitalet

Hur gick det till då Uppsala industrialiserades? Vilka krafter var verksamma och hur tog det sig uttryck i företagandet och det sociala livet? Vilka människor gjorde sig kända som företrädare för den nya produktionsordningen? Roland Agius skriver bland annat så här i sin bok "Industristaden Uppsala":

Industriell produktion av brännvin har förekommit i Uppsala allt sedan Gustav III:s kronobränneri vid Ulleråker på 1780-talet fram till 1946 då Upsala Ångqvarn upphörde med sin tillverkning av storsäljaren Upsala Aqvavit. Inte minst de pengar som alstrades vid Svartbäckens Brännvinsbränneri kom att få stor betydelse i samband med Uppsalas industrialisering. De privata förmögenheter som där skapades kom nämligen i stor utsträckning att fungera som riskkapital då Uppsala industrialiserades under senare hälften av 1800-talet.

För många uppsalabor är industristaden Uppsala och dess historia okänd. Stadens industriella historia syns inte i turistbroschyrerna och den förekommer bara sporadiskt i den mångfald av böcker och andra skrifter som under åren har skrivits om Uppsala. Ändå var lärdomsstaden från 1860-talet fram till 1970-talet en betydande industristad. Tillbakagången blev påtaglig efter Andra världskriget. Under 1950- och 1960-talen skattade en rad stora och välkända industriföretag åt förgängelsen. Här finns ett näst intill bortglömt kulturarv som det finns all anledning att lyfta fram, förvalta och åskådliggöra.

Förvandlingen under 1800-talets senare del från bondesamhälle till industrisamhälle skedde i en snabb takt och man upplevde detta som någonting oerhört omvälvande. Detta gällde inte minst här i Uppsala där tillvaron i århundraden på gott och ont präglats av universitet och domkyrka. Här, där samhällsklasserna levde sida vid sida i en och samma stad, men med skilda verkligheter och med helt olika förutsättningar, blev omvandlingen från utpräglad lärdomsstad till industristad mera påtaglig än på andra orter i landet. De sociala klasskillnaderna var stora.

Under de här årtionerna växte det också fram en ny samhällsklass - arbetarklassen... människor som hämtades från jordbrukets underklasser, de obesuttna jordlösa jordbrukarna, hemmasöner och -döttrar som stod utanför möjligheten att ära gården, backstugusittarna, statarna, torparna m fl som blivit över till följd av jordbrukets successiva mekanisering.

Fram till 1800-talets mitt var de industriella inslagen i Uppsala obetydliga. Det fanns några vatten- resp. vinddrivna kvarnar, några brännvinsbrännerier, några tegellador, några boktryckerier, några bryggerier, några bagerier, någon enstaka mekanisk verkstad etc. Merparten av företagen var ett mellanting mellan hantverk och industriella embryon.

På den här tiden var Uppsala en småstad med lantlig karaktär. De industriella verksamheter som fanns befann sig i skuggan av universitetet, kyrkan och studenterna. Plötsligt i mitten på 1860-talet började det hända saker. Järnvägen kom till Uppsala

Foto taget någon gång före eller efter år 1930 över en del av Svartbäckens dåvarande industriområde. Just i Fabriksgatans västra ände syns det som varit brännerifastighet en gång. Skorstenen var ännu kvar. Ovanför där Fabriksgatan gick, där går idag Luthagsleden. Förstoring ur foto taget av okänd fotograf, från Uppsala Universitetsbiblioteks samlingar.

Bildtext: Lennart Göransson

och med den förutsättningen för en industriell utveckling.

Det var handlarna och hantverkarna, som - i kölvattnet av ökad näringsfrihet och högkonjunktur - livfullt började ta del av uppkomna diskussioner om byggandet av en järnväg förbi Uppsala. Dessa diskussioner födde i Uppsala en för tidsandan välgörande optimism. Här fanns i staden en starkt förankrad hantverkstradition. Snickerier, skrädderier, skomakerier, garverier, små mekaniska verkstäder (smedjor) m m fanns i förhållande till stadens storlek i ganska stor omfattning. Några av dessa hantverksföretag hade så smått börjat tänka i industriella banor.

Staden präglades fortfarande av en stadsplan från 1863 med smala gator och bebyggelse inordnad i ett regelbundet rutnätsmönster. Bebyggelsen dominerades

av små timrade röda hus med torvtak och salubodar längs Fyrisån som rinner mitt genom staden. Inom stadstullarna bodde vid halvsekelskiftet 1850 cirka 8.000 människor varav cirka 1.000 var i staden boende icke mantalsskrivna studerande vid universitetet... År 1900 hade befolkningen ökat till 23.000.

Akademikvarnens verksamhet började 1286. Idag finns bara ett kvarnföretag kvar - Nord Mills - med anor från 1874. Då under namnet Upsala Ångqvarn som uppförde en kvarn vid Fyrisån söder om hamnen. Män som H W Söderman, Frans Otto Törnlund m fl. tog initiativet. När kvarnindustrin i Uppsala var som störst fanns dessutom även Upsala Valskvarn belägen vid Väderkvarnsgatan. Lervaruindustrin i Uppsala är ungefär lika gammal som kvarnningen. Det var

Emballering av Bambinocyklar på Nymans Verkstäder. Foto från Upplandsmuseet.

dominikanermunkarna, kända för sin vilja och förmåga att bygga med tegel, som gick i spetsen. Den äldsta kända tegelugnen, den under Biskopsgatan, kan även den härledas till 1280-talet. Allt sedan dess och fram till 1970-talet har det tillverkats tegel, keramik och kakel i Uppsala med omnejd, med Uppsala Ekeby AB och S:t Eriks AB som de stora giganterna. Härutöver har funnits ytterligare dryga dussinet tegel- och kakelfabriker i en ring runt staden. Stadsdelar som Fålhagen, Petterslund, Svartbäcken, Tuna Backar m fl är mer eller mindre byggda på gamla tegelbruksområden.

Uppsala Mejeri startade i liten skala 1871 i kv. Siv vid Roslagsgatan men kom till kv. Tor vid S:t Persgatan 1912. År 1931 köptes detta av Mjölcentralen som senare antagit namnet Arla.

Familjen Edlund ägde bl a Uppsala Ättiksfabrik - senare Slotts Industrier som idag ägs av Unilever - Uppsala Margarinfabrik och så Uppsala Bröd.

Carl Åbergs Bageri växte ur sina första lokaler vid Åsgränd och byggde ett stort

bageri ute i Svartbäcken. Dubois bageri, Konsumbageriet och många andra nu nedlagda var betydande liksom en rad konditorer varav några som Ofvandahls t ex ännu finns kvar.

Uppsala Bayerska Bryggeri i kvarteret där Stadsbiblioteket finns idag var verksamt från 1860-talet och 100 år framåt. Ett andelsslakteri bildades på 1920-talet. Företaget har växt och ingår nu i Swedish Meats.

Grafiska företag har funnits många i Uppsala alltsedan 1500-talet. Bland företag att minnas är Akademiboktryckeriet, Almqvist & Wiksells Boktryckeri, Appelbergs Boktryckeri, Wretmans Boktryckeri m fl. Inget av dessa är kvar.

Tre större skofabriker har funnits. Hästens ("Sko-Lasses"), Johan Ekholms och så Löfquists Sportskofabrik. Två giganter inom den kemisk-tekniska industrin blev Gahns som numera är nedlagt och Pharmacia som idag är uppdelat och till stor del ägs av utländska intressenter.

Inom byggsektorn var Anders Diös mycket betydande. Inom textilsektorn fanns Söderbergs, Uppsala Kappfabrik, Uppsala Sidenväverier och Berglöfs.

Inom metallindustrin fanns Tullgarns gjuteri, Osmunds Fabriks AB, Roses Optik, Markströms, Pettersson & Barr, Nymans Verkstäder och Josef Erikssons. De två sista tillverkade cyklar och Nymans gjorde även båtmotorer och andra verkstadsprodukter. Nordviror, Bröderna Eks och Stål & Maskin var andra i den långa raden....

Bearbetat utdrag från Roland Agjus bok "Industristaden Uppsala"

Pettersson & Barr är äldst

Pettersson & Barr är Uppsalas idag äldsta kvarvarande företag med anor redan från 1700-talet. Företaget tillverkar och säljer nycklar, lås och larm, en affärsinriktning inte helt olik dess ursprungliga. Det var nämligen företagets föregångare som stod bakom de lås som levererades till Uppsala Domkyrka under 1800-talet. Företaget imponerar med sina dryga 300 år i branschen, något som inget annat Uppsalaföretag kan ståta med.

Historik:

Stora delar av staden Uppsala förstördes i stadsbranden år 1702. I dess fotspår växte sig behovet allt större av smedjor som skulle komma att hjälpa till vid stadens uppbyggnad. En av dessa var Kvarnsmedjan på Holmen¹⁾ i Fyrisån, vilken kom att bli det än idag kvarvarande företaget Pettersson & Barrs föregångare. Med denna information i ryggen är det säkert att påstå att Pettersson & Barr har anor längre tillbaka än någon annan idag varande industri i Uppsala.

Idag finns det ännu inga kända källor som berättar om vem eller vilka som startade kvarnsmedjan. Allt som med säkerhet kan sägas är att smedjan var eld- och vattendriven, att stadens hästar blev skodda här samt att smedjan aktivt bidrog till stadens uppbyggnad.

Kring 1880 tog smidesmästaren J. F. Carlsson över kvarnsmedjan. Redan under dennes tid tillverkades låsanordningar, bland annat låsen till Domkyrkan härstammar härifrån. En smed vid namn Stålhammar, som arbetade i företaget, införde denna typ av smidesarbeten.

Fotnot

¹⁾ På Holmen i Fyrisån ligger idag Upplandsmuseet. Kvarnsmedjan var beläget i ett av de gårdshus som än idag finns kvar.

Vid korsningen mellan Vattholmavägen och Gamla Uppsalagatan finns idag företaget Swesafe. Det är dock mer känt under sitt tidigare namn Pettersson & Barr. Text och foto: Nina Lundin.

Trots att det mesta arbetet utfördes för hand (maskinerna var få och tämligen enkla) var smedjan vid denna tidpunkt den största och mest ansedda i Uppsala.

I folkmun kom företaget, långt efter det att den formellt bytt namn under 1880-talet till *J. F. Carlsson & Co Smidesaffär*, att fortfarande kallas endast kvarnsmedjan.

År 1911 härjades smedjan av en eldsvåda och företaget flyttades till Svartbäcksgatan. Här blev man dock inte kvar länge då lokalerna snabbt växtes ur. Detta ledde till att 1928 flyttades företaget till Fabrikgatan 2 och Erik Pettersson tog över företaget. Denne hade då i många år arbetat som förman i företaget.

År 1931 var det dags för ägarbyte igen. Då var det Eriks son Harry Pettersson och dennes kompanjon Harald Barr som tog

I tvättrummet på Fabriksgatan. Rune Alenståhl t h. Kl 17.15 den 30 mars 1973. Bland de övriga är John Pettersson, Royne, Sund och Yngve Ahlén. Intill tvättrummet bodde två pensionerade damer, minns Rune. De hade nog bott där länge, tror han. Foto av Tom Sandstedt liksom fotot längst ned. Ur Upplandsmuseets arkiv.

över. Företaget bytte för en kort period namn till *J. F. Carlsson Smidesaffär Efterträdare*, innan de fyra år senare återigen bytte namn, denna gång till *Pettersson & Barr Smidesfirma*. Vid det senaste namnbytet inköptes även grannfastigheten på Fabriksgatan 4 i samband med att företaget utvidgades.

Produkter och nutidshistorik:

Det var inte enbart olika smidesprodukter som tillverkades, under 1930-talet och fram till slutet av andra världskriget salufördes båtmotorerna Penta U21 och Albin, vilka man även tillhandahöll service på i flera år. Under 1940-talet reparerades gengasaggregat och bilfjädrar, men man började även arbeta med byggnads- och lantbrukssmide.

År 1966 tog Gösta Forslund över ledningen av företaget och man började tillverka nyckelfräsmaskiner.

År 1973 var man tvungen att flytta från lokalerna på Fabriksgatan, då denna försvann i och med Luthagsledens dragning. Pettersson & Barr flyttade till Bröderna Modins gamla lokaler på Svartbäcksgatan 49.

År 1989 såldes företaget till Anders Diös' dotterbolag *S:t Eriks AB*. 1990 flyttade

företaget till Storgatan och blev ett renodlat låssmeds- och nyckelföretag. För företaget och dess anställda inleddes en period av täta ägarbyten, fusioner och adressändringar. Bland annat fusionerades företaget 1998 med Uppsala Lås & Larm samt Uppsala Låsservice och år 2000 förvärvades företaget AFAB Lås & Larm (Låssmedjan). Den turbulenta tiden av flyttningar har nu avtagit efter den senaste flytten som skedde 2001 till Vattholmavägen 16. (Foto s 5.)

Nuläge:

Vid årsskiftet 2003/2004 fick Pettersson & Barr en ny ägare vid namn Swesafe, vilket bildades 1998 av ett antal mindre låssmedsföretag. Idag har Swesafe verksamhet på tolv olika orter i Sverige, med ungefär 160 anställda varav ett 40-tal finns i Uppsala.

I och med 300-årsjubileet 2005 bytte Pettersson & Barr namn till Swesafe.

Text: Nina Lundin. Bildtexter: Lennart Göransson

Rune Alenståhl har minnen från Pettersson & Barr

En dag i höstas träffades jag och Rune Alenståhl i hans hemtrevliga våning i stadsdelen Årsta i östra Uppsala. Rune hade varit anställd som metallarbetare vid Pettersson & Barr mellan åren 1969 och 1996.

Under en början av Runes tid på firman fanns cirka 15 personer anställda och man höll till vid "rucklen" på Fabriks-gatan. Dessa lokaler var från 1800-talet och ganska nedgångna. I och med Luthagsledens dragning i början av 1970-talet var firman tvungen att byta adress och man flyttade ett stenkast ut till Svartbäcksgatan.

De tjänster och produkter som tillhandahölls under Runes tid som anställd var många, en del var reparationer av entreprenadmaskiner, byggnadssmide, legojobb till andra mindre firmor och byte av lås och dörrar. Man använde sig av de i verkstäder vanligt förekommande maskinerna. Bland andra hade man el- och gassvetsar, bormaskiner, svarvar och fräsar samt kantpressar till att knäcka plåt med. Arbetets form var varken av renodlad industriell- eller hant-

Rune framför en skärm i utställningen "Liv och arbete kring Spårvinkeln i Svartbäcken". Skärmens foto är från Tom Sandstedts dokumentation för Upplandsmuseet hos Pettersson & Barr, vilken gjordes före rivningen på 1970-talet. Yngve Ahlén syns på bilden. Fotot av Rune är taget av Lennart Göransson 2005.

verksmässig karaktär. Man var någonstans mittemellan. Smådetaljer utfördes fortfarande för hand. Större arbeten kunde till stor del skötas av maskinerna.

Runes huvudsakliga uppgifter på firman var svets och smide, men det hände ofta att fram på höstkanten skickades många av de anställda ut på olika bygg- arbetsplatser runt om i Uppsala. Där fick de svetsa hammarband på sponten som håller upp väggarna i de hål som grävs inför grunderna till nybyggnationer. Det var ett mindre roligt arbete, minns Rune. - Det var kallt och så blev man fruktansvärt lerig av att vistas nere i gropan.

När företaget såldes 1989 delades många av de olika verksamheterna upp var för sig. Byggnadssmidet fortsatte under S:t Eriks AB i Librobäck och den rena låsverkstaden blev friköpt av Stockholmsfirman "Företagshuset" och förlades till Storgatan. Rune och åtta – tio andra anställda följde den del av firman som förlades till Librobäck. Där jobbade han kvar fram till sin pension 1996. Då hade han bland annat varit delaktig vid påbyggnaden av Kyrkans hus i centrala Uppsala.

Intervju och text: Nina Lundin
Bildtexter: Lennart Göransson

Disponenten tyckte inte om Gustafs käft

Åren 1912-1997 fanns mejeriverksamhet i kv. Tor mellan S:t Persgatan och Vaksalagatan. Gustaf Gustafsson blev den första i raden av pensionärer som berättade minnen för den fackliga studiecirkel som dokumenterade arbetslivshistoria 1983-87. Resultatet finns dels i utställningen "Mjolk och människor" och dels i en bok av Lena Sommestad med samma namn.

Mejeribyggnadens utlastningskaj 1936. Foto från Sven Lindén. Bilarna lastade omkring 500 kilo. Huset finns kvar idag men kajen är borta sedan ombyggnaden gjordes. T h en av de träskulpturer som konstnären Hans Lustig framställde när mejeriet lades ner 1997. Foto av Lennart Göransson.

På julafton 1928 fick "flaskvalpen" Henry Ström 10 kronor i dricks då han sprang med flaskmjölk till tanter i Kåbo. Till jul var de snälla. Henry behövde inte lämna pengarna hemma och sparade dem. Under sommaren året efter hade han köpt en lådkamera av märket Hasselblad och en filmrulle så småningom.

- Vi borde passa på och gå upp i den nya skorstenen innan de startar pannan i morron, sa hans arbetskamrat Gustaf Gustafsson. Och de gjorde så. Det blev tre foton i olika väderstreck från den 38 meter höga skorstenen. Men så upptäcktes de av mejeriets disponent Johansson som bodde på mejerigården och de blev bryskt befallda av honom att omedelbart

klättra ned. Detta berättade Gustaf och hans kamrat John Hålm då de intervjuades 1983. Sedan Henry kontaktats så kunde studiecirkeln kopiera foton. De ingår nu i utställningen "Mjolk och människor" tillsammans med Anders Dambergs foton tagna 70 år senare. De speglar verkligen stadsbildens förändring.

Disponenten hade ofta ett vakande öga på Gustaf och studiecirkeln fick höra flera berättelser av John och andra av Gustafs vänner. Kritik mot arbetsförhållandena var inte alltid så välkomna. Gustaf var bara 16 år då han blev en av talesmännen för mejeriarbetarna. Disponenten blev med tiden inställd på att Gustaf borde skiljas från anställningen men föll varje gång till

föga eftersom, som John Hålm uttryckte det, "då skulle vi andra också ha lämnat mejeriet och hur skulle det då ha gått med mjölken".

Gustaf blev kvar ända in på 1940-talet. Han blev efter ett antal år inne i mejeriet i den tunga flasktömningen placerad som utkörare. Det var besvärligt ibland med avlastningen hos kunderna. Inga hjälpmedel fanns. Vid Stadshotellet som då var inrymt i Gamla Gillet vid Fyrstorg och ägdes av källarmästare Svanfeldt, en inflytelserik man i Uppsala, kom Gustaf på ett bra sätt att lasta av. Det behagade dock inte källarmästaren som blev mäkta förgrimad. Det blev rapport till mejeriet.

En dag då Gustaf gick över mejerigården mötte han mejeridisponenten som tillrättavisade honom för att han inte hälsat, vilket Gustaf inte uttryckte någon förståelse för.

- Gustafsson gör ett gott arbete här, sa disponenten. Men jag tycker inte om Gustafssons käft! utbrast han då.
- Det gör inget disponenten, svarade

"En gång såg jag Greta Garbo gå in där i mjölkbutikerna på hörnet", har en man som arbetat på "Joffes" cykelfabrik tvärsöver S:t Persgatan, sagt. Th verkstads huset inne på mejerigården, vilket rivits. Foton av Lennart Göransson tagna 1998.

Gustaf. Käften står inte i prislisan så den gör jag vad jag vill med. Allt enligt John Hålm's berättelse vid intervjun 1983.

Då kom Rolf Embro och jag, som intervjuade dem, ihåg att den historien hade vi hört flera gånger förut utan att veta vem den där Gustaf var.

- Jaså? sa Gustaf och John förvånat. Vem har berättat det? Det är ju länge sedan nu.
- Jo, sa vi, det har Sture Jernebring sagt.
- Honom har jag då aldrig hört talas om, sa Gustaf förbryllad. Han var då inte anställd när jag arbetade här och jag slutade 1944 när jag kom tillbaka från beredskapen.
- Sture blev anställd i början av 50-talet, sa jag så det är väl därför ni inte träffats.
- Det var märkligt, sa Gustaf förvånat.

Men märkligt var det nog inte. För andra omdömen vi hört senare från äldre uppsalabor gör det lätt att förstå att man minns Gustaf. Han blev med tiden anställd som ombudsman för Fastighetsanställda och var också ordförande i ABF under en tid.

- Han var snäll mot oss, sa en 85-årig f. smörmejerska, när hon såg ett foto på Gustaf i "Mjolk och människor" 1998.

Lennart Göransson

Mejerikvarteret sett uppifrån Siviahuset tvärsöver Vaksalagatan före byggnationen som gjordes då detaljplanen för kvarteret fastställdes. Foto av Anders Damberg 1999.

Sju års berättande: 16.000 besök, 120 m

T v i Kumla Gårds verkstad hos fam. Risberg. Åren 1999 -2000 räddade de oss när vi var husvilla. T h Knebel-scenen ur revyn "Siden, senap, cyklar. lera..." år 2001 i Stabbylund.

Hans Lustigs nymans-arbetare ovan fanns med i brandstationen år 2005. Och Nina Lundin föreläste där. På Suttungs gr 4 år 2000 fick Barbro Lindberg och Mary Wiik blommor av dåvarande ordf. Lennart Göransson när "Industristaden Uppsala" invigdes.

Ovan teaterledare Kai Ingemar Andersson, A vid invigningen av "Indu

Norwich: en stad på slätten precis som Uppsala

Den 9-11/9 besökte Roland Agius, Gunnel Arrbäck, Lennart Göransson, Bo och Gia Kjellén samt Dan Thunman från Kulturkontoret staden Norwich i östra England. Intressanta glimtar från deras industrihistoria och intresse för svarsbesök i Uppsala blev resultatet.
- Vi hoppas på fortsatt utbyte, säger reseledaren, v. ordf. Bo Kjellén t v.

medlemmar + 13 föreningar + 16 företag

Ovan väntar publiken iförda bagarmössor en septemberkväll 2004 på att teaterspelet "Samling på Stora Torget Half Sju" ska börja. Nedan i v en skorstensberättelse i form av minuställningen "Det svajade däruppe". Intill t h står Roland Agius och talar om Uppsalas industriarv på Stora Torget.

Uppsala Industriminnesförening bildades den 28 mars 1998 som en följd närmast av mejeriets nedläggning i oktober året före. Vi är en berättande förening som ambulerar mellan tillfälliga lokaler med våra föredrag, stadsvandringar, utställningar, teaterspel och seminarier.

Foton av Anders Damberg, Gunnel Arrbäck och Dan Thunman. Text och foton av Lennart Göransson.

Catarina Ehnmark. Och t h samtalar Anders Wall och Inga-Lill Andersson "Industristaden Uppsala" 2000.

T v det fascinerande Crystal House, en till varuhus omvandlad mekanisk verkstad från 1800-talet. T h en maskin för chokladtillverkning vi såg på Bridewell Museum och intill emblemet för Holmes & Sons Manufacturers.

Sko-Lasses - största industrin i stan

Hästens skofabrik var under en tid Uppsalas största industriarbetsplats. Bland de igenkända står 1) Erik Andersson, drag-spelare, 2) Joel Svärd, 3) Folke Wallström, 4) Maja-Stina Jansson, 5) Aina Larsson (Pettersson) och 6) Conny Ekvall. Fotot togs 1939 och ingår i företagets 50-årsbok.

Text: Lennart Göransson

År 1897 inköptes en läder- och skoaffär samt ett vändmakeri av en av de mest driftiga affärsmännen i Uppsalas historia, Lars-Eric Larsson. Ur dessa båda oansenliga företag kom Uppsalas mest kända skofabrik att utvecklas.

Tack vare Hästens totala avsaknad av rädsla inför teknik och nytänkande, gick produktionen tidigt över från att ha varit av hantverksmässig karaktär till att drivas i mer industrialiserad form. Detta ledde till att företaget ofta låg långt före sina konkurrenter. Redan vid 1900-talets början var företaget ett av de största i Sverige i branschen.

År 1969 lades företaget ned, ironiskt nog hade man inte klarat teknikutvecklingen.

Text: Nina Lundin

Milstolpar i företagets historia:

- 1897 På Bredgränd 22 och Svartbäcksgatan 16 börjar företagets verksamhet. Anställda är 33 arbetare
- 1899 Larsson skaffar läderstans, putsbord och vändsymaskin
- 1902 Tomten på Svartbäcksgatan 42 (nu 44) köps. Tillverkningen flyttar dit
- 1914 Firma L E Larsson ombildas till aktiebolag
- 1916 Arbetsstyrka på 200-250 arbetare. Stora order från tyska och svenska arméerna
- 1922 Den populära Syster-skön börjar tillverkas
- På 50-talet ökad konkurrens på damskor
- Under 30- o. 40-talen fanns 350-400 anställda
- I slutet av 60-talet uppköpt av konkurrent i Boden.

Idag är bara företagets produktionshus kvar, vilket rymmer Länsförsäkringars rörelse. Övriga byggnader har rivits i omgångar. Foto: Lennart Göransson 2005.

Fotot t v och i mitten från boken "Skor" utgiven vid företagets 50-årsjubileum 1947. Kvinnan på fotot nåtlar, dvs syr ihop skindelar och foder till skons överdel, nåtlingen. Nåt är ett gammalt ord för söm. I mitten skärflas skinnet, dvs kanterna avtunnas. T H Loriz Claesson.

Ur intervju med Loriz Claesson:

Jag satt vid en maskin och sydde den där fina kanten... en annan vikte... Maskinen ställdes om med foten...

Lönen var någorlunda. Jag bodde hos mamma och pappa ute i Erikslund. Fem kronor i veckan betalade jag... Jag sparade till en cykel. Det var ju långt till jobbet. Pappa kom hem med en cykel och jag fick betala av på den.

Modellering kallades sysslan mannen ovan utför. Skons ovandelar skars ut i papp och graderades för olika storlekar. Så erhöles mallar till tillskärningen ur skinnet. Foto ur jubileumsboken.

Det var långt till fabriken. På vintern fick man gå över kolonierna och på isen över ån. Vi jobba´ mellan sju och fem med middag mellan ett och två. Innan det blev kök på Hästens fick man springa hem och äta. Man var alltid hungrig. Både när man sprang hem och efteråt... Ingen hade mat med sig.

Klockan nio var det frukost. Det hade man med sig i termos. Se´n börja´ de koka kaffe i skärningen...

Vi satt vid maskinen på kafferasten. Termosen tordes man inte ta fram mer än då. Ibland försökte man men då kom förmannen, tysken Krunke...

Sammanhållningen var bra på jobbet. Men vi kunde inte prata. Det dundra´ så. Det var mycket att titta på och hålla ordning på. Jobben kom i lådor. Vi satt i en lång rad. En och en. Flickorna som skärvla´ tillbehör, småflickorna, satt på en sida... Man jobba´ sig upp. Jag börja´ när jag var fjorton år.

Loriz levde ett långt liv och avled år 2002. Hon var född 1907.

Kappfabriken - en befrielse för Märta

Personal på fabriken. Direkt t v. om första pelaren står Märta Andersson. Foto från Märta, okänd fotograf o. datum.

Märta Andersson som ung. Nedan firar hon sin 100-årsdag år 2001.

Uppsala Kappfabrik på Dalgatan 15 var en av Uppsalas största textilindustrier. Mellan åren 1912 och 1970 tillverkade man damkappor och damdräkter och som mest var uppåt 300 arbetare anställda på Dalgatan, de flesta kvinnor. Man tillverkade också för export. Kända märken var "Uppsala Kapp", "Larella" och "Young Lady".

Märta Andersson hette en av kvinnorna på kappfabriken. Hon intervjuades av mig år 2002 vid 101 års ålder. Märta avled för något år sedan.

Hennes föräldrar hade ett litet hemman i Skuttunge. Då hon var liten dog modern och en morbor tog hand om henne då fadern inte hade möjlighet till det. Från 14års ålder tjänande Märta som piga hos olika familjer på landet. På första platsen gav de 20 kronor i månaden. Se n fann hon en bonde som gav 25.

- Jag fick mjölka kor och göra allt. Vi sov i köket både dräng och piga.

Det var väldigt ofritt och då det kom främmande till familjen kunde hon få stå och diska på helgkvällar till kl 9.

- Man var "städsld". Och trivdes man inte utan gick ifrån så stod det i papprena att fjårdingsman var skyldig att hämta en tebaks. Det visste Märta. Man fick vänta till slankveckan i slutet av oktober om man ville byta till en annan tjänst.

Så kom hon till Uppsala vid 21 års ålder. En fru Gräas som var hemsömmerska behövde någon. Märta lärde sig sy. Men det var magra villkor hos fru Gräas som lånade pengar av Märta..

- Men hon var snäll ändå frun, minns hon.
- Jag ville få det bättre och sökte hos Kapp-Lasse - Josef Larsson. Då var det nybyggt på Dalgatan och de trånga lokaler som företaget börjat i på Svartbäcksgatan och på Storgatan hade lämnats.
- Jag var mallig och sa att jag kunde sy. Men när jag hörde Lasse svara att "här sydde man inte som hemsömmerskor" då trodde jag det var kalla handen.

Men Märta blev antagen.

- Jag sätter dig med en som kan så får du lära dig. Du ska se att det här går bra, sa han och klappade mig på axeln.
- För de första tio dagarna fick jag hela 37,50 kronor. Det var en förbättring. Det var för pengarna de arbetade. Och de var inte alltid så nöjda med ackordet.

Märta lärde sig sy hela kappor. Chefen bestämde vem som skulle sy vad. Pressarna var män liksom cheferna.

- En del flickor provade på andra jobb men ibland kom de tillbaka, säger hon. Det kom dit en idé från Tyskland att man skulle ha ett band att arbeta efter. Men arbetet blev så uppstyckat då.

I hela 45 år sydde Märta hos Kapp-Lasse.

Intervju och texter: Lennart Göransson

Kappfabriken i hörnet Dalgatan-Jumkilsgatan. Bostäder ska byggas. Men huset rivs inte. Foto 2005 av Lennart Göransson.

Foto från pressningsavdelningen på Kappfabriken. Från Märta Andersson.

Två foton från modeuppvisningar. De brukade ske inne på gården utanför fabriken med personalen som åskådare.

"Joffes" - en konkurrent till Nymans

Personalen på "Joffes" samlade inne på gården 1938. I mitten av främre raden sitter direktör Ernst Nissbeck. Då fanns en låg mur ut mot S:t Persgatan. Cyklarnas plats i v finns dock kvar än idag. Mejeriets fasad syns på andra sidan gatan. Obekant fotograf och årtal. Från Anne-Marie Svärd.

På S:t Persgatan 22 mittemot mejerikvarteret ligger Framhuset. Idag finns ingen industriproduktion längre i huset. Men mellan 1925 och 1960 tillverkades Framcyklar där på ett företag som hette Josef Erikssons AB. Det var ett mindre företag än Nymans men deras märke var väl känt och de hade också kända cyklister som tävlade på deras cyklar.

En av "Joffes" främsta tävlande var Ragnar "Ragge" Malm som från tonåren och 25 år framåt vann hela 200 av de 351 lopp han körde i. "Ragge" var verkmästare på monteringen hos "Joffes". Gunnar Sköld var också framgångsrik. År 1921 tog han ett VM-guld efter 19 mil på grusvägar i Danmark. Men även andra gjorde sig namn. Till exempel tävlade

också Sven Thor på Fram under en tid. De italienska tidningarna ansåg att han cyklade vackrast i Europa. År 1932 gjorde han ett rekordlopp i "Mälaren runt" där konkurrenterna körde på Nymans-cykeln Nordstjernen. Thor vann i spurtstriden efter 32 miles körning.

Henry Trygg hette en ung man som fick anställning på "Joffes" 1938 vid 15 års

ålder. Hans anställning var resultatet av ett träget jobbsökande. Henry hade efter skolan anställts som mjölkbud hos Mjölkcentralen. Efter utkörningen satt han i ett rum uppe på mejerivinden och stämplade lappar som skulle klämmas fast på varje mjölkflaska inför leveransen morgonen efter. Mejeriet låg mittemot "Joffes" på S:t Persgatan. Henry ville göra mer spännande saker än så och smet ideligen tvärsöver gatan och sökte jobb på Joffes. Men inget fanns att få där.

- Till slut så skulle de anställa nå'n men eftersom jag hade rätt till 10 öre mer än flickorna på avdelningen så var basen emot det. Men verkmästare Spanier sa att "det skiter vi i, han får det". Så jag fick jobb på förnicklingen. Då hade jag varit ett par månader på MC bara.

- Jag blev med tiden ansvarig för förnicklingen och lärde mig alla svåra saker. De lånade ut mig till andra företag också. Det var sparsamt med konflikter på "Joffes" men ackorden tvistade vi om ibland. Jag var också ordförande i metallklubben. Alla var med. Det krävde vi, betonar Henry.

Ur intervju 2002

Företaget hade startats av en man som hette Öberg år 1897 men Josef Eriksson övertog detta 1905. Man flyttade från Svartbäcksgatan 10 redan 1918 till S:t Persgatan 22 och alltså fanns två cykeltillverkare på samma gata. Några år på 1920-talet ägdes man av en bank. Men köptes in av ett Helsingborgsföretag med VD Ernst Nissbeck i spetsen 1932. Fastigheten hade från början varit ridstall åt Akademin (ritad av samme svenske arkitekt som i Argentina kom att rita palatset där Evita Perón framträdde på balkongen). Efter en eldsvåda byggdes huset om till nuvarande fason. Företagets namn ändrades till Cykel-fabriken Fram men allmänheten sade alltid "Joffes".

År 1966 invigdes en ny fabrik på Boländerna men utländsk konkurrens blev slutet för fabriken som tillverkat mellan 20 och upp mot 40.000 cyklar per år. De senare åren gjorde man också motorcyklar och mopeder. Cykelstaden Uppsala upphörde då Fram lades ned 1973. Nymans cykeltillverkning hade redan flyttat till Varberg 1963.

Faktakälla: O R Sjöholms Folk och företag kring Fyris. Intervjuer och text: Lennart Göransson

Margita Andersson hann, före tjänsten som SIF-ombudsman tillträdde 1958, arbeta både på Uppsala-Ekeby, på "Sko-Lasses", "Joffes" och hos Hjalmar Söderbergs.

Margita Andersson var sekreterare åt Ernst Nissbeck mellan 1951 och 1954. Hon minns honom som en kraftfull direktör med bestämda åsikter. Men samtidigt en vänlig man. Däremot hade han ett rysligt humör då något gått honom emot. Då kunde han slå upp dörren till sitt rum och rusa ut helt vild.

- Jag sa till kamrern en gång att jag tyckte jag fått för lite påökt i löneförhandlingen. Det skulle jag inte tala med honom om utan med direktören. När jag gjorde det blev denne så oerhört upprörd så jag gick därifrån och sa inget mera se'n. Men vad jag minns så fick jag lite mer ändå, säger Margita.

Ur intervju 2005

Adilsgatan - ruckligt men nära till jobbet

Det fanns många fastigheter med dålig standard på Adilsgatan och i kvarteren omkring. De flesta revs i början av 1970-talet. Då försvann också industrier och småföretag där många haft sin utkomst. Men nya stadsdelar och arbetsplatser tillkom då Uppsala växte medan industrisektorn krympte.

Ovan t h brännbollsspel på Adilsgatan. Slagmannen som heter Rolf Jansson har tagit rast från arbetet på bandväveriet vid Adilsgatans södra ände. Foto: Rolf Berglund.

T v Lars Ask och t h Alf Longgren framför grinden till Nordiska Bandväveriet i slutet av Adilsgatan. Lars bodde på nr 5 och Alf växte upp på nr 4 men bodde som barn på Fabriksgatan. Alf bor ännu kvar vid "Spårvinkeln" men Lars bor i Hälsingland numera.

Lars Ask blev som ung anställd på Nordiska Bandväveriet. Han bodde på Adilsgatan 5 i en sliten lägenhet och bildade familj med Kerstin som var kontorist på Uppsala-Ekeby. Lars ackordslön som nyanställd vävare var 78 öre i timmen.

- Kallt på golvet, ingen centralvärme, kallvatten inne, en kokplatta och utedass. Det hade sina sidor att ha spädbarn, minns Kerstin och Lasse. År 1962 lyckades de skaffa en bostadsrätt hos HSB på Sibyllegatan.

- Jag delade bostad på Adilsgatan med min syster som fått jobb på Hästens, berättar Alf Bengtsson. Det gällde att hålla fotogenkaminen igång. Jag fick kila till BP-macken och köpa fotogen regelbundet.

Salabanan
Svartbäcksg
Adilsg
Hästens
Ostkustbanan
Bandväveriet/Osmunds f d
Repslagareg

Intervjuer 2003-05:
Lennart Göransson

Flygfoto över Spårvinkelområdet. Svartbäcken kom alltmör att förknippas med "bomeländet". Rikstretton gick på Svartbäcksgatan förbi Hästens där bommar fanns. Och i Spårvinkeln fanns tre bommar. Luthagsleden blev en lösning på detta. Foto från 1974 (?) då Svartbäcksgatan hade en provisorisk dragning och var stängd mellan Repslagaregatan och Eddaspången.

Nordiska Bandväveriet - ett av Uppsalas sista textilföretag

Under ett 20-tal år fanns i Uppsala ett företag med namnet Nordiska Bandväveriet. Det grundades 1949 av österrikaren Martin Weiss som tidigare drivit liknande företag i sitt hemland.

Produktionen var inriktad på etiketter och alla slags textila band. Bland annat levererades till Norge etiketter märkta med det kända namnet "Bävernylon". Dock skickades större delen av företagets färdiga produkter till dess moderbolag AB Skyltar och Bandetiketter i Stockholm, som även var dess försäljningsbolag.

Man såg sig om efter köpare som kunde ta över företaget efter det att Martin Weiss dragit sig tillbaka. Dock drog sig potentiella köpare ur affären i sista stund och i och med att orderlistorna på 1970-talet blev allt kortare lades verksamheten ned helt.

Text: Nina Lundin

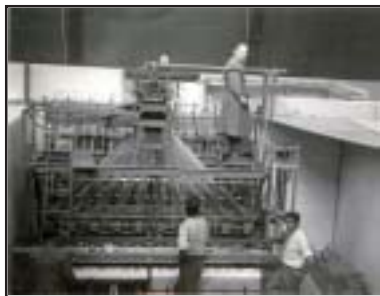
Ovan t v byter Viola Morin (Pettersson) spolar i vävmaskinen. Foto från Viola.

T h samling kring Luciakaffe. Igenkänd är Angelo Mattsson som sitter närmast t v, nummer tre är Alex Daums hustru och verkmästare Grünfeldt sitter längst t h.

Fotot t h visar uppsättning av en vävstol på den stora S:t Eriksmässan i Stockholm. Grünfeldt t h övervakar. Vävstolen gjorde 90-100 slag i minuten. Och några flickor kontrollerade väven i efterhand, berättar Lars Ask som var vävlagare.

Och under poserar korplaget i fotboll. Fr v i bakre raden Angelo Mattsson, Günther, Lars Ask och Werner Wängner. Nedre raden fr v Sven-Erik Becker, Erland Mattsson och Sigfrid Adler. Fotot taget i Eriksberg. Uppsala-Ekeby syns t h. De tre senare fotona från Lars Asks album.

Bildtext: Lennart Göransson

Osmunds blev ett stort exportföretag

Osmunds Fabriks AB utvecklades från att vara ett företag som tillverkade och levererade frihjulsnar, till det att man 1912 ombildades och började tillverka olje- och gaseldade ugnar för industriella ändamål. Senare i företagets historia började man även tillverka temperaturregulatorer och högtrycksfläktar. Därmed gick företaget från att vara relativt litet och oansenligt till att bli känt i stora delar av världen.

År 1976 såldes företaget till ugnsbolaget Tabo som tillverkade destruktions- och krematorieugnar. Verksamheten fortsatte dock som vanligt på gamla Osmunds fram till 1980 då Tabo försattes i konkurs och sagan var all.

Text: Nina Lundin

Owe Hedin var inköpschef på fabriken i Kungsängen.

Fastigheten vid Adilsgatan i Svartbäcken kom sedan företaget flyttat till Sägargatan att nyttjas av Nordiska Bandväveriet AB. Den revs 1976 sedan textilfabriken upphört. Foto från Owe Hedin, okänd fotograf.

När Industritjänstemannaförbundet i Uppsala skulle anställa en ombudsman föll valet på Owe Hedin. Ett av hans första förhandlingsuppdrag blev att stödja sina tidigare kamrater på Osmunds inför nedläggningen.

Ett företags historia består både av människors minnen, av dokument av skilda slag, foton, föremål, produkter, reklammaterial och även av de sociala "spår" man avsatt i historien. Owe och hans vänner har under senare år tillvaratagit, utom byggnaderna, mycket av detta från Osmunds Fabriks AB.

Texter: Lennart Göransson

Läs vidare om Uppsalas industrihistoria! Några tips:

Agius: Industristaden Uppsala

Darphin: Nymans Verkstäder - cykelgiganten i lärodomsstad Uppsala

Isacson & Magnusson, red: Arbetarstaden Uppsala

Sommestad: Mjök o. människor - liv o. arbete vid Uppsala Mejeri 1871-1985

Sjöholm: Firmor och företeelser från Fyris m fl böcker

Ullenhag: Industriell utveckling och demokratisering 1862-1921

Wirmark, red: Från bryggeri till bibliotek i Sandbacken

Gå med i Uppsala Industriminnesförening!

Pg 10 98 43 - 3. Enskild betalar 120 kr, familj 200 kr, förening/företag 230 kr